

ЕКОЛОШКА КРИЗА

КАО ДУХОВНИ ФЕНОМЕН:

КРАТКО ПОДСЕЋАЊЕ НА ЛИН ВАЈТА

Обрад Карановић*
Богословски факултет
Аристотеловој универзитету
у Солуну

Апстракт: Амерички професор историје средњег века Лин Вајт објавио је 1967. године свој чувени чланак о историјским коренима еколошке кризе. У њему је ојшужио западно хришћанство — као духовну и културну мајрицу из које се развила модерна наука и технологија — да се својим средњовековним светоназорима налази у коренима данашње неуравнотежене односа човека према природи. Ово тврђење засновао је на тези да еколошки етос човека, односно његово понашање према природи директно зависи од начина разумевања односа између човека и природе. Тако је започео велику дискусију на тему односа религије и екологије у другој половини XX века. Аутор не улази у полемику са Лином Вајтом, већ жели да подсети да поменути чланак еколошку кризу представља као духовну кризу човечанства и тиме позива хришћанство да се укључи у дијалог на ову тему.

Кључне речи: хришћански антропоцентризам, еколошка криза, Лин Вајт (1907–1987), западно и источно хришћанство.

Увод

Шездесетих година прошлог века, у оквиру развоја еколошког активизма и етике, појавили су се покрети који су заступали мишљење да религија има знатног удела у одговорности за савремену еколошку кризу са којом се човечанство суочава. Протагонистом оваког размишљања могао би се назвати амерички историчар Лин Вајт

* obrad.pbf@gmail.com.

(Lynn Townsend White), који је својим чланком из 1967. под називом „The Historical Roots of our Ecologic Crisis“ (Историјски корени наше еколошке кризе),¹ указао да је западно хришћанство, због свог наглашеног антропоцентризма, допринело развијању ниподаштавајућег односа човека према природи и његовом експлоататорском етосу, чега је еколошка криза логична последица.² Његова теза изазвала је бурне реакције у академској јавности, али и велико интересовање, а његов фамозни чланак покренуо је више питања која остају актуелна и отворена све до данас.³

На пример, поставља се питање има ли смисла дати представницима религија место у дијалогу који се води на тему еколошке кризе, односно да ли религије могу да допринесу освешћивању својих верника по том питању, а онда и самим тим његовом решавању. Како бисмо подсетили на давну али још увек дискутовану тезу која је еколошку кризу јасно сврстала у ред духовних криза човечанства, прво ћемо рећи нешто о Лину Вајту као научнику, потом ћемо изложити тезу и карактеристичне моменте његовог чланка из 1967. године, како бисмо на крају изнели и неколико закључних мисли.

1. Професор Лин Вајт (1907–1987)

Лин Вајт (Сан Франциско, 1907–1987) постаје искусан медијевалиста својом докторском тезом насловљеном „Latin Monasticism in Norman Sicily“ (1938), а онда и са својом књигом *Medieval Technology and Social Change* (1962), која је убрзо постала класик познат међу стручњацима.⁴ Пошто је завршио докторат на Харварду 1938, предавао је на Принстону и Станфорду, а од 1943. био је председник Милс Колеџа. Потом је напустио то место да би био професор историје на Универзитету у Лос Анђелесу, на ком је и остао до одласка у пензију 1974.⁵

¹ Lynn White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” *Science* 155, no. 3767 (1967): 1203–7.

² Michel Maxime Egger, *La Terre comme soi-même. Repères pour une écospiritualité* (Genève: Labor et Fides, 2012), 81.

³ О актуелности фамозног Вајтовог чланка погледати: Elspeth Whitney, “Lynn White Jr.’s ‘The Historical Roots of Our Ecologic Crisis’ After 50 Years,” *History Compass* 13, no. 8 (2015): 396–410.

⁴ Jacques Grinevald, “La thèse de Lynn White, Jr. (1966). Sur les racines historiques, culturelles et religieuses de la crise écologique de la civilisation industrielle modern,” in *Crise écologique, crise des valeurs? Défis pour l’anthropologie et la spiritualité*, ed. Dominique Bourg и Philippe Roch (Genève: Labor et Fides, 2010), 47.

⁵ Elspeth Whitney, “Thesis of Lynn White (1907–1987),” in *Encyclopedia of Religion*

Вајт се сматра првим америчким историчарем који је озбиљно изучавао улогу технолошких открића у средњем веку.⁶ Штавише, био је један од првих који је повезао хришћанство са рађањем западне науке и технологије,⁷ и на тај начин, више него било ко други допринео, иако није био ни први ни једини, покретању дебате „религија и екологија“.⁸ То је разлог због ког је хипотеза и аргументација коју је изнео овај „контроверзни“ медијевалиста о вези хришћанства и еколошке кризе имала толико снажан одјек.

За исправно разумевање односа Лина Вајта према хришћанству, треба истаћи чињеницу да му је отац био калвинистички либерални пастор и професор хришћанске етике. Он сам, штавише, није скривао да је дипломирао на теолошком факултету⁹ и да се — упркос одређеним неспоразумима који су настали објављивањем његовог чланка — трудио да буде добар хришћанин.¹⁰ Претходно наведени став указује на то да његовој критици ипак не би требало приступати као некаквом бунту против религије, већ као критичком промишљању историчара који поседује озбиљну религијску културу.

Притом, не треба заборавити историјски контекст у ком се формирао професор Вајт: Велики рат, Други Светски рат и хладни рат. У тој епохи, почеле су се уочавати велике опасности које су у себи носиле наука и технологија. То је један од разлога због ког је Вајт, са својим солидним познавањем средњег века, проучавао са посебним интересовањем однос између технологије, религије и културе.¹¹ Сматра се, штавише, да његова теза представља

and Nature, ed. Bron Taylor (London — New York: Bloomsbury Academic, 2005), 1735. Више о професору Лину Вајту, погледати детаљан чланак о његовом научном раду у ком је наведена и његова библиографија: Bert S. Hall, "Lynn Townsend White, Jr. (1907–1987)," *Technology and Culture* 30, no. 1 (1989): 194–213.

⁶ Whitney, "Thesis of Lynn White," 1735.

⁷ Whitney, "Thesis of Lynn White," 1735. Елизабет Витни сматра да његови ставови по питању „везе између хришћанских вредности, технолошког динамизма и уништавања животне средине не могу бити исправно схваћени ван његовог глобалног приступа студијама историје“ (стр. 1735). Као историчар средњег века, тежио је да види средњи век као „извор западне културе“ (стр. 1735–1736). Дакле, кроз историјско и аналитичко ишчитавање одређених феномена како у модерном добу тако и у средњем веку везаним за еколошко питање, Вајт је закључио да еколошка проблематика има духовне основе.

⁸ Grinevald, "La thèse de Lynn White, Jr. (1966)," 40.

⁹ Завршио је мастер студије на Union Theological Seminary у Њујорку, 1929. године. Hall, "Lynn Townsend White, Jr. (1907–1987)," 194.

¹⁰ Grinevald, "La thèse de Lynn White, Jr. (1966)," 47.

¹¹ Његови академски списи — попут чланка "Technology and Invention in the Middle Ages" објављеног 1940. у *Speculum*, затим, његовог пројекта *Medieval Technology and Social Change* (1962), као и тридесетак сакупљених чланака у два тома *Mac-*

једну од најзначајнијих интерпретација средњовековне историје у другој половини XX века.¹² Штавише, Гриневалд дословно тврди: „Методолошки гледано, Лин Вајт се, после Макса Вебера, смешта у перспективу радикалне реевалуације идеје средњег века и у историјску компаративну социологију технологије, религијџа и цивилизацијџа.“¹³ Вајт тако припада великим историчарима XX века, као што су Макс Вебер (Max Weber, 1864–1920) и Јосиф Нидам (Joseph Needham, 1900–1995), који су се интересовали за социјално порекло модерне науке.¹⁴

2. Појављивање и теза чланка из 1967.

Непосредно пре чувеног предавања одржаног у Америчкој асоцијацији за научни напредак 1966. године у Вашингтону, Лин Вајт је још увек био непознат широј академској јавности.¹⁵ Предавање је доживело велики успех, а после неколико месеци је и објављено у престижном америчком часопису *Science* под називом „Историјски корени наше еколошке кризе“. У њему је покушао да покаже да се корени савремене еколошке кризе, коју пак доводи у директну везу са технолошким и научним прогресом на Западу, налазе у антропоцентричном погледу на свет западног хришћанства. Ово је проузроковало велике дебате на тему везе између религије и екологије.¹⁶

hina ex deo: Essays in the Dynamism of Western Culture (1968) и *Medieval religion and Technology* (1978) — сведоче о томе да је његов научни корпус био озбиљно посвећен истраживању односа између средњег века, науке и технологије, и религије.

¹² Whitney, “Thesis of Lynn White,” 1735.

¹³ Grinevald, “La thèse de Lynn White, Jr. (1966),” 47.

¹⁴ Grinevald, “La thèse de Lynn White, Jr. (1966),” 50.

¹⁵ Grinevald, “La thèse de Lynn White, Jr. (1966),” 52.

¹⁶ Ово је потврђено изобилном литературом о самој Вајтовој критици која је добила неколико праваца. Вилис Џенкинс, професор религијске етике на Универзитету у Вирџинији, истражујући критику Вајта изнео је запажање да постоје два домена у којима је критика пронашла своје место: „Четрдесет година касније, међутим, наслеђе Вајта је оспоравано од оних који су изражавали критичку мисао у два домена. У домену етике животне средине, аргументација прагматичара, урбаниста и пољопривредника је тежила да пренесе центар пажње са антропоцентризма и вредности природе на политичке могућности цивилног искуства. Што се тиче религије и екологије, критике истичу разноврсност религијских искустава везаних за животну средину, позивајући их да иду даље од њихових реформаторских циљева визија света. Иако независни један од другог, два критичка покрета доводе у питање везу између космологије и проблема животне средине чијем успостављању је допринело наслеђе Лина Вајта“. Willis Jenkins, “After Lynn White: Religious Ethics and Environmental Problems,” *Journal of Religious Ethics* 37, no. 2 (2009): 284.

Штавише, Вајтова теза није добила на значају због тога што је била општеприхваћена, него због тога што је постала опште дискутована.¹⁷ Иако обима од само пет страна оригиналног текста објављеног у поменутом часопису, овај чланак је од свог појављивања па ево већ педесет година помогао да се обликују многе дисциплине попут историје религије, екотеологије, етике природне средине, али и да еколошки покрет добије свој друштвени и интелектуални карактер.¹⁸

Пре него што изложимо саму тезу чланка, представимо његову аргументативну поставку којом долази до формулисања тезе да је хришћанско учење утицало на еколошку кризу. Први корак у Вајтовој аргументацији је констатација да све форме живота модификују своје природно окружење.¹⁹ То значи да људско биће има реално и динамично присуство у природи.²⁰ Стога, он сматра да идеју о човековој одговорности у контексту модификовања живота на Земљи, било позитивног било негативног, треба сматрати релевантном. Другим речима, није бесмислено тражити узрок еколошке кризе у човеку, с обзиром на то да људско понашање, као и начин његовог живота може да утиче на природно окружење.²¹

Следећи корак јесте успостављање везе између науке и технологије, с једне стране, и еколошке кризе, са друге стране. Еколошка криза долази као последица наглог технолошког и научног прогреса, који није узео у обзир утицај својих достигнућа на природно окружење. Видно је да модерна наука и технологија, пише Вајт пре више од педесет година, пројављују ароганцију према природи. Са прогресом науке и технологије човек је почео да доживљава природу као пуки објекат научног истраживања и открића.²² Човеков однос према природи се, дакле, променио.

Следећи корак у аргументацији је нешто, како истиче, сасвим тривијално, али за његову тезу од круцијалног значаја: „И модерна технологија и модерна наука су специфично *зайагне*“.²³ Притом указује на то да модерна наука не почиње са Коперником, већ много раније, у католичком средњем веку и да корене кризе треба тражити

¹⁷ Jenkins, "After Lynn White: Religious Ethics and Environmental Problems," 284.

¹⁸ Whitney, "Lynn White Jr.'s 'The Historical Roots of Our Ecologic Crisis' After 50 Years," 396.

¹⁹ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1203.

²⁰ Ben A. Minteer и Robert E. Manning, "An Appraisal of the Critique of Anthropocentrism and Three Lesser Known Themes in Lynn White's The Historical Roots of Our Ecologic Crisis," *Organization & Environment* 18, no. 2 (2005): 167.

²¹ Видети: White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1203.

²² White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1205.

²³ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1204.

управо у том периоду.²⁴ Модерна наука и технологија су се развиле у матрици западне хришћанске теологије.²⁵

Непосредно пре него што пређе на анализу хришћанских аксиома, Вајт уводи једну другу славну хипотезу, која доводи у везу религију и екологију: „Еколошко деловање људи зависи од њиховог саморазумевања у односу на ствари које их окружују. Људска екологија је дубински условљена веровањима која се тичу наше природе и наше судбине, што ће рећи религијом.“²⁶ Ово тврђење је нарочито привукло пажњу. Начин на који разумевамо природу повезан је са тим како се према њој опходимо. Витни тим поводом запажа: „Вајт је веровао да је религија вероватно највећа сила која обликује људско друштво и, штавише, да чак и религијске вредности које често делују иза нивоа свесног имају директног утицаја на људско понашање.“²⁷ Религија дакле утиче на наш поглед на свет, односно на наше разумевање света у коме живимо. Ова теза је допустила Вајту да повеже хришћанство, односно религију, са развојем науке и технологије:

„Док су обе наука и технологија благословене речи у нашем савременом вокабулару, неки би се могли обрадовати што је, прво, из историјског угла гледано, модерна наука екстраполација природне теологије и, друго, што се модерна наука може у најмању руку бар делом објаснити као једна западна волунтаристичка реализација хришћанске догме о човековој трансценденцији и о његовој легитимној доминацији над природом.“²⁸

Модерна наука произлази из западног средњовековног разумевања човека и стварности која га окружује. На крају, пошто је указао на везу између религије, модерне науке и технологије и еколошке кризе, Вајт је изнео констатацију о томе да је хришћанство најантропоцентричнија религија на свету, оптужујући га да је оно својом антропоцентричном космологијом у коренима еколошког колапса.²⁹ О овоме ћемо мало више рећи у даљем тексту.

Могли бисмо, дакле, сажети тезу Вајтових „Историјских корена“ на следећи начин: западно хришћанство средњег века је учествова-

²⁴ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1204.

²⁵ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

²⁶ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1205.

²⁷ Whitney, “Thesis of Lynn White,” 1735–36.

²⁸ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

²⁹ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1205.

ло у променама парадигми односа човека према природи, увести један посве антропоцентричан поглед на свет — дакле поглед на свет који смисао постојања света види искључиво у служењу човеку и његовом благодетију, поглед који одликује ароганција према природи — и на тај начин је постало идеолошка матрица модерног научног и технолошког прогреса, из чега се развио експлоататорски етос човека према свему што га окружује, што је напослетку кулминирало еколошком кризом.

Када је реч о оригиналности тезе, треба истаћи да Лин Вајт није био ни први нити једини који је довео у везу историјско хришћанство западне цивилизације са еколошком кризом „модерног света“.³⁰ Међутим, његово предавање „дигло је прашину“, како сматра Жак Гринвалд, јер је такнуо у каноне Запада, будући да је био квалификован да о њима говори.³¹

3. Западно хришћанство на оптуженичкој клупи

Вајт своју оптужбу западног хришћанства темељи на два главна аргумента у којима види еколошке слабости тог учења. С једне стране, указује на антропоцентризам хришћанске теологије, а с друге на девалоризацију природе која је уследила као последица одређених процеса у дистанцирању од разних паганизма. Следствено, треба констатовати да се, и једно и друго, тичу општих хришћанских учења.

3.1. Хришћански антропоцентризам

У складу са његовим разумевањем хришћанског учења, у погледу свог учења о постанку света и човека, западна теологија се одликује антропоцентричношћу, будући да проповеда да је све што постоји у овом свету искључиво подређено човеку и његовом остварењу. Како би поткрепио ово своје становиште, позива се на библијски одломак о Стварању (Пост. 1, 28), у циљу указивања на то да сама Библија носи у себи једну посве антропоцентричну космологију и да је идеја људске доминације над природом присутна већ на првим страницама ове Свете књиге. Сходно томе, овај светописамски одломак уво-

³⁰ Као што показује Мишел М. Егер, ова критика јудеохришћанства датира још из XVIII века где се појавила у оквиру европског хуманизма. Видети: Egger, *La Terre comme soi-même*, 82.

³¹ Grinevald, "La thèse de Lynn White, Jr. (1966)," 52.

ди одређену врсту антропоцентризма у хришћанско учење, а тиме и идеју о доминацији човека над свим животињама и свом природом. Вајт ово проблематизује на следећи начин:

„Човек даје име свакој животињи, успостављајући тиме свој суверенитет над њима. Бог заповеда све ово управо ради користи и владавине човека: све у универзуму има за циљ само то да буде у служби човековог остварења. И упркос чињеници да је човеково тело сачињено од иловаче, он није само део природе: он је створен по икони Божјој.“³²

Дакле, већ при самом устројавању света, Бог је ставио човека изнад остатка творевине тиме што га је створио по својој икони. Вајт даље верује да се корени кризе налазе у јудеохришћанском веровању да је човек — саздан по икони Божјој — стављен наспрам природе и да је Творевина ушла у постојање једино ради човековог добробитија.³³ Будући да се творевини као таквој не даје никаква вредност, мимо самог човека, ово ће водити ка хришћанском оправдавању изабљивања и пустошења природе. Божјом стваралачком вољом, све је потчињено човеку и човек је господар који влада на Земљи. Слика човека као господара универзума је врло снажна и добро позната у модерној епохи.

Вајт наставља и тврди да је хришћанство увело дуализам између створеног и нествореног, а онда и између човека и природе, што је учинило да човек, будући створен по икони Божјој, дели трансцендентност Божју у односу на природу. Ова трансцендентност разликује човека, створење по икони Божјој, од обичне творевине. У хришћанству, резимира Вајт, Бог „жели да човек експлоатише природу за своје сопствене циљеве“.³⁴ Прецизније речено, он сматра да је хришћанство усредредило сврху целог универзума, то јест целокупне природе на самог човека. На тај начин, све је потчињено узвишеном постојању човека, што, даље, има за последицу девалоризацију природе.

Исто тако, поред наведеног, хришћански антропоцентризам има своје корене и у вери у историју и прогрес. Односно, историјско време је усмерено ка одређеном прогресу, односно ка једном спасоносном циљу — Другом Христовом доласку и свеопштем васкрсењу: „На пример, наше свакодневне уобичајене радње вођене су имплицитном вером у стални прогрес, који је био непознат како у

³² White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1205.

³³ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1205; Robin Attfield, "Christian Attitudes to Nature," *Journal of the History of Ideas* 44, no. 3 (1983): 370.

³⁴ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1205.

грчко-римској антици тако и на Истоку. Он [стални прогрес] има своје корене у јудеохришћанској телеологији и неодржив је изван ње“.³⁵ Овим речима он тврди да је једна таква хришћанска интерпретација космологије и антропологије допустила модерну антропоцентричну концепцију света. Сходно изнетој аргументацији, Вајт закључује да хришћански антропоцентризам представља еколошку опасност.

3.2. Девалоризација природе

Хришћанство не само да је поставило човека на пиједестал целокупне творевине, него је — сматра Вајт — допринело и обезвредњавању природе. Тако, у контексту еколошке визије хришћанства, други проблематичан моменат је девалоризација природе, настала као резултат десакрализације и демистификације природе у оквиру борбе хришћанства са паганским виђењем света. Подстакнут таквим Вајтовим приступом, Егер констатује: „Тежећи да потврди веру у једног јединог Бога — Творца света, који је присутан у људској историји — јудаизам је устао против паганских божанстава и култова који су идолатризовали природу.“³⁶ Јудеохришћанска вера се борила против различитих незнабожачких идола представљаних у виду одређених елемената природе. Било је, дакле, потребно показати да Бог није природа, већ један и личосни Бог. Отуда Вајт износи следеће мишљење: „Победа хришћанства над незнабоштвом је била највећа психолошка револуција у историји наше културе.“³⁷ Последица те врсте десакрализације и демистификације природе био је феномен објективизације — природа се одсада посматра као објекат људске употребе и служи за задовољавање људских потреба. Природа, тако, нема вредност као творевина Божја нити као дело руку Божјих, већ се њена вредност огледа у њеној служби човеку. Њена вредност је, дакле, у потпуној зависности од једног за њу спољашњег елемента: човека—господара. Штавише, Вајт пише: „Уништавајући пагански анимизам, хришћанство је омогућило експлоатацију природе у клими осећања индиферентности према објектима природе“.³⁸ Стога, девалоризација материјалног света је учврстила парадигму човека као експлоататора природе.

³⁵ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1205.

³⁶ Egger, *La Terre comme soi-même*, 85.

³⁷ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1205.

³⁸ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1205.

4. Источно хришћанство

Интересантно је запазити да је Вајт донекле ипак опрезан када говори о хришћанству. Позивајући на минимум предострожности, он скреће пажњу на чињеницу да је хришћанство једна комплексна религија и да њене последице варирају у различитим контекстима.³⁹ Његова теза се односи, како сам каже, искључиво на хришћанство средњовековног Запада, изузимајући тако грчки Исток који није следио исти пут.⁴⁰

„Оно што сам рекао може се применити на средњовековни Запад где је техника доживела спектакуларан прогрес. Али грчки Исток — свет високе цивилизације и хришћанске побожности — изгледа да није произвео значајније техничке новине после краја 7. века, кад је откривена грчка ватра.“⁴¹

Он овде претпоставља разлику у теологијама Истока и Запада, коју потом образлаже компаративном методом. Како би указао на разлике, Вајт даје пример различитог поимања појма греха у латинској и грчкој теологији.⁴² Потом, он запажа да је природна теологија на латинском Западу узела један другачији правац на почетку XII века од оне која је била присутна на грчком Истоку.⁴³ На Истоку, природа је разумевана превасходно као одређени систем симбола којима се Бог обраћа људима, јер је природа објављивала божанску мудрост.⁴⁴ Природа је тако сама у себи носила божанско присуство, а Бог је човеку говорио кроз природу.⁴⁵ На Западу, с друге стране, природна теологија се претворила у напор да се разуме дух Божији путем откривања начина на који творевина функционише.⁴⁶ Западна теологија средњег века је идеолошка матрица коју Вајт критикује. Као искусан историчар и озбиљан мислилац, може се рећи да је Лин Вајт својим чланком позвао Запад, ком и сам припада, на самокритику.

³⁹ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

⁴⁰ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

⁴¹ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

⁴² White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

⁴³ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

⁴⁴ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

⁴⁵ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

⁴⁶ White, “The Historical Roots of our Ecologic Crisis,” 1206.

5. Вајтов предлог

Будући да наше еколошко деловање зависи од наших идеја о односу између човека и природе, неопходно је — како је то формулисао Вајт — промислити религију, с обзиром да су корени еколошке кризе првенствено духовне и религијске природе.⁴⁷ Ако је западна хришћанска теологија окарактерисана као исувише антропоцентрична, као што смо имали прилике да прочитамо у његовом чланку, решење се може пронаћи и унутар ње саме. У том смислу он предлаже као добар пример за промишљање на еколошке теме личност Фрање Асизког, „највећег револуционара у хришћанској историји после Христа“.⁴⁸ Свој предлог образлаже на следећи начин:

„Кључ разумевања Фрање је његова вера у врлину смирења, и то не у индивидуалном смислу, него за човека као врсту. Фрања је покушао да свргне монархију човека над творевином и да успостави демократију између свих створења Божјих. Са њим, морав више није само поука за лењивце, а пламен ватре символ чежње душе за јединством са Богом; они су сада Брат Морав и Сестра Ватра, који славе Бога свако на свој начин, баш као што то чини и Брат Човек.“⁴⁹

Вајт представља Сиромаша из Асизија као противотров западно-хришћанској ароганцији према природи: он је хришћанин који не отелотворава идеју антропоцентризма, већ је изванредан пример осећајности и поштовања човека према целокупној творевини Божјој. Он је неко ко својим животом прославља Христово космичко смирење.⁵⁰ Пример једног таквог хришћанина са нарочитим еколошким сензибилитетом може да послужи као парадигма духовности која је потребна за изналагање еколошког решења.

⁴⁷ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1206.

⁴⁸ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1206.

⁴⁹ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1206.

⁵⁰ White, "The Historical Roots of our Ecologic Crisis," 1207.

Закључак

Узимајући у обзир претходно изложено, желели бисмо истаћи разлог због кога смо сматрали корисним вратити се педесетак година уназад и осврнути се на чланак о коренима савремене еколошке кризе професора Лина Вајта. Шта, дакле, сматрамо његовим суштинским доприносом дискусији на тему еколошке кризе?

Непосредно пре него што одговоримо на ово питање, желимо још једном нагласити да критика западног хришћанства изнета у чланку који смо представили, иако изузетно провокативна, није лакомислена нити малициозна. Упркос томе што је неки западни теолози сматрају антихришћанским гестом, за то нема разлога.⁵¹ Као што смо већ истакли, треба јој приступати као самокритици једног западног мислиоца и медијеалисте са озбиљном религијском културом. И овај моменат може бити доста значајан у његовом ишчитавању средњег века. Истина је да у аргументацији коју Вајт износи у чланку када оптужује западно средњовековно хришћанство за антропоцентричност показује доста слабости. Много тога у аргументативном погледу остаје нејасно и недовољно утемељено. Ово се нарочито односи на његов приступ и интерпретацију Библије, које одликују парцијалност и једностраност, с обзиром да су му аргументи засновани на врло редукованом и неадекватном ишчитавању исте (нпр. закључак о антропоцентричности библијског учења је донео на основу једног библијског одломка).⁵² Библијски поглед на природу као и на човека, неупоредиво је шири и свеобухватнији у односу на то како га је Вајт представио, па је могуће констатовати да се управо ту можда и налази највећа слабост његове аргументације. Исто тако, док богословско предање Цркве види проблем човека у његовом грехопад, дакле у његовом одступништву од Бога, Вајт проблем види у самом стварању, односно у томе што је човек створен по слици и прилици Божјој.

⁵¹ Занимљиво је прочитати писмо које је Жак Арнолд, француски медијеалиста, католички теолог и експерт за етику, упутио Лину Вајту и уочити начин на који он доживљава Вајтову критику. Писмо сажима негативна осећања изражена у покушају теолошког одговора на оно што је изнесено у провокативном чланку професора Вајта из 1967. Видети: Jacques Arnould, "«Les racines historiques de notre crise écologique». Lettre à Lynn White et à ceux qui s'en réclament," *Paroës* 39, no. 2 (2005): 211–19.

⁵² Више о библијској заснованости Вајтових аргумената погледати: Bryce S. Hodder, "Christianity's Burden of Guilt: An Examination of Lynn White's Thesis on the Ecological Crisis in the Light of the Biblical Data" (Newfoundland, Memorial University of Newfoundland, 1995).

Притом, треба истаћи да је аргументација на којој темељи своју оптужбу западног средњовековног хришћанства недовољно развијена и нејасна. С једне стране, запажамо да критику хришћанског антропоцентризма Вајт заснива на општем библијском месту о стварању човека и његовој владавини над природом, док с друге стране, он инсистира на томе да је на Западу средњег века та богословска интерпретација добила посебну арогантност и ексклузивност, која води ка експлоататорском односу човека према природи. Такође, треба нагласити да сама аргументација коју он користи често остаје на нивоу тумачења и интерпретације.

Надаље, треба такође навести да је на Вајтову критику одговорено и у званичним религијским круговима на Западу. Наиме, папа Фрањо је у својој „зеленој“ енциклици *Laudato Si* нашао за сходно да се — на индиректан начин, али ипак довољно јасно и експлицитно — осврне на поменути критику.⁵³ У том контексту, он указује на две кључне ствари: прво, антрополошки и космолошки светоназор целокупног Светог Писма, али и хришћанског предања уопште, не допушта да се наведени библијски текст Постања тумачи као Божије допуштење човеку да експлоатише природна добра како му се прохте;⁵⁴ друго, природа има вредност по себи, будући да је дело Божјег стварања, па тако, као добра Божја творевина, она сама по себи има неотуђиву вредност.⁵⁵ Ово недвосмислено представља покушај одговора на главне тезе наведене критике хришћанства. Ако су и постојала у историји хришћанства таква учења и тумачења која би била еколошки неподобна, папа се дистанцирао од њих, не поричући да човек има посебно место у творевини Божјој, али да је он и даље њен интегрални део, а да сама творевина има вредност по себи, будући да је творевина Божја. Притом, занимљиво је поменути да је Вајт код неких православних теолога ипак доживео одређене симпатије, не толико због тога што је указао на потпуно другачији карактер грчке теологије у односу на латинску, колико што је указао на духовну реалност саме кризе. Штавише, они овакву врсту критике сматрају донекле и легитимном.⁵⁶

Коначно, осврћући се на питање које смо поставили у овом кључном делу рада сматрамо да главни допринос поменутог чланка

⁵³ Видети: Pape François, *Laudato Si* (Paris: Parole et Silence, 2015), §67–75.

⁵⁴ François, *Laudato Si*, §67–68.

⁵⁵ François, *Laudato Si*, §69.

⁵⁶ Видети: Γεώργιος Μαντζαρίδης, *Χριστιανική ηθική II* (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2010), 223; Egger, *La Terre comme soi-même*, 92–97; John Zizioulas, “Preserving God’s Creation. Three Lectures on Theology and Ecology,” *King’s Theological Review* 12, no. 2 (1989): 41.

не лежи у самој Вајтовој критици хришћанства већ у ономе што она имплицира, односно у идеји да су корени еколошке кризе духовне природе те да самом проблему треба приступати првенствено као духовном проблему човечанства. Вајт се, дакле, не зауставља на критици модерне науке и технолошког прогреса, већ прави корак даље и корене експлоататорског етоса модерног научника и технократе види у религији као моделатору људске свести и човековог саморазумевања у односу на оно што га окружује. Другим речима, у духовном лику савременог човека. Истовремено, његов покушај детектовања еколошке Ахилове пете хришћанства у библијском и ширем теолошком предању је врло неутемељен и недостатан, али будући да је подстакнут интуицијом да човеков однос, односно етос према некоме или нечему зависи од његовог разумевања тога са ким или чим је у односу, Вајтов чланак чини и данас актуелним. На тај начин се легитимише сваки напор представника различитих религија, а нарочито хришћанства, да узму учешћа у дискусији и дају свој допринос реартикулисању савременог технолошког односа човека према природи. Интересовање за еколошке теме, напослетку, које су показали хришћански богослови последњих деценија широм света, нарочито православни, заиста је импресивно. Тим поводом управо је и истакнуто колико значајно место заузима природа, односно творевина Божија и човек као део исте у хришћанском учењу. Поврх свега, данас постоје манастири који функционишу у складу са еколошким начелима те развијају органску производњу уз најсавременије еколошке методе (Манастир Хрисопиги на Криту у Грчкој, манастир Солан у Француској, итд.). Стога, Вајтова критика одјекује као позив на духовно освешћивање и пресаздавање човечанства у коме хришћанство може и треба да има кључну улогу.

* * *

Библиографија

- Arnould, Jacques. "«Les racines historiques de notre crise écologique». Lettre à Lynn White et à ceux qui s'en réclament." *Pardès* 39, изд. 2 (2005.): 211–219. <https://doi.org/10.3917/parde.039.0211>.
- Attfield, Robin. "Christian Attitudes to Nature." *Journal of the History of Ideas* 44, 3 (1983): 369–375. <https://doi.org/10.2307/2709172>.

- Egger, Michel Maxime. *La Terre comme soi-même. Repères pour une écospiritualité*. Genève: Labor et Fides, 2012.
- Grinevald, Jacques. "La thèse de Lynn White, Jr. (1966). Sur les racines historiques, culturelles et religieuses de la crise écologique de la civilisation industrielle modern." In *Crise écologique, crise des valeurs? Défis pour l'anthropologie et la spiritualité*, edited by Dominique Bourg and Philippe Roch, 39–67. Genève: Labor et Fides, 2010.
- Hall, Bert S. "Lynn Townsend White, Jr. (1907–1987)." *Technology and Culture* 30, 1 (1989): 194–213.
- Hodder, Bryce S. "Christianity's Burden of Guilt: An Examination of Lynn White's Thesis on the Ecological Crisis in the Light of the Biblical Data." Memorial University of Newfoundland, 1995. <http://research.library.mun.ca/5919/>.
- Jenkins, Willis. "After Lynn White: Religious Ethics and Environmental Problems." *Journal of Religious Ethics* 37, 2 (2009): 283–309. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9795.2009.00387>.
- Minteer, Ben A., and Robert E. Manning. "An Appraisal of the Critique of Anthropocentrism and Three Lesser Known Themes in Lynn White's 'The Historical Roots of Our Ecologic Crisis'." *Organization & Environment* 18, 2 (2005): 163–176. <https://doi.org/10.1177/1086026605276196>.
- Pape François. *Laudato Si*. Paris: Parole et Silence, 2015.
- White, Lynn. "The Historical Roots of our Ecologic Crisis." *Science* 155, 3767 (1967): 1203–1207. <https://www.jstor.org/stable/1720120>.
- Whitney, Elspeth. "Lynn White Jr.'s 'The Historical Roots of Our Ecologic Crisis' After 50 Years." *History Compass* 13, 8 (2015): 396–410. <https://doi.org/10.1111/hic3.12254>.
- Whitney, Elspeth. "Thesis of Lynn White (1907–1987)." In *Encyclopedia of Religion and Nature*, edited by Bron Taylor, 1735–1736. London; New York: Bloomsbury Academic, 2005.
- Zizioulas, John. "Preserving God's Creation. Three Lectures on Theology and Ecology." *King's Theological Review* XII, 2 (1989): 41–45.
- Μαντζαρίδης, Γεώργιος. *Χριστιανική ηθική II*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 2010.

Примљено: 21. 9. 2022.
Исправљено: 15. 5. 2023.
Одобрено: 15. 5. 2023.

ECOLOGICAL CRISIS AS A SPIRITUAL PHENOMENON: A BRIEF REMINDER OF LYNN WHITE

Obrad Karanović

Faculty of Theology of Aristotle University of Thessaloniki

Summary: *In 1967, American medieval history professor Lynn White published his famous article on the historical roots of the ecological crisis. In this article, White accused Western Christianity of being at the roots of the ecological crisis, asserting that it served as a theological matrix from which modern science and technology developed. White's thesis was based on the idea that our ecological ethos directly depends on the way we understand the relationship between man and nature. By making this claim, White initiated a wide-ranging discussion on the relationship between religion and ecology in the latter half of the 20th century. The author of this article does not engage in a polemic with Lynn White but rather aims to remind readers that the aforementioned article presents the ecological crisis as a spiritual crisis of humanity. As a result, it invites Christianity to engage in dialogue on this topic.*

Key words: *anthropocentrism, ecological crisis, Lynn White (1907–1987), Western medieval Christianity.*